

הבימה
התיאטרון הלאומי

הערת שוליים

הערת שוליים

על פי סרטו של יוסף סידר

מחזה: **נגה אשכנזי**

בימוי: **משה קפטן**

עיצוב תפאורה: **אדם קלר**

מוסיקה: **כנען לבקוביץ'**

עיצוב תאורה: **ברוכי שפיגלמן**

עיצוב תלבושות: **חוה לוי רוזלסקי**

עיצוב וידאו: **אריק אביגדור**

עיצוב תנועה: **טולה דמארי**

קריינות: **דן כנר**

עוזר במאי: **עדו הכהן**

משתתפים:

פרופ' אליעזר שקולניק

יהודית שקולניק

פרופ' אוריאל שקולניק

דקלה שקולניק

פרופ' יהודה גרוסמן

דבורי

יונה סולומון

נועה המראינית, ספרנית

מאבטח/סאונדמן/תומר

עוזר אישי/יוסי הצלם

שרת החינוך/שושי מ"גלי צה"ל/שרה פודור

מלבישה/עוזרת הפקה/מנחה/גליה/יפה, בנקאית

עודד דביר, קולגה בארכיון

אוריאל הצעיר

על המחזה

יריבות ארוכת שנים בין אב ובנו, חוקרי תלמוד באוניברסיטה העברית. כשפרס ישראל מוענק לאחד מהם, העימות בין השניים מגיע לשיא הרסני ומאיים לפרק את המשפחה כולה. עיבוד בימתי לסרטו עטור הפרסים של יוסף סידר, שהיה מועמד לפרס האוסקר בקטגוריית הסרט הזר.

הערת השוליים

הערה המופיעה בשוליו (בדרך כלל בתחיתו) של ספר או מאמר, ובה ניתן מידע, שמשיקולים שונים אינו ניתן בגוף הטקסט. בדרך כלל יכול הקורא להתעלם כליל מקיומה של הערת השוליים ולהמשיך ברצף הקריאה.

עולמו המחקרי של פרופ' שקולניק, התלמודיסט מירושלים, מבוסס על הערות שוליים, ועיון במחקרי התלמוד העולים מירושלים מלמד עד כמה עמוק ומרכזי מקומן במחקר התלמודי.

אין מדובר בהפניה ביבליוגרפית גרידא, כי אם בתורה, שלמה, עולם מחקרי שלם, מעין 'מיני-מחקר'.

פרופ' שקולניק קנה את עולמו בזכות הערת השוליים שהקדיש לו פרופ' יונה נפתלי פיינשטיין (בן דמותו של יעקב נחום אפשטיין, "אבי המדע התלמודי המדויק"), בספרו "מבוא לנוסח ספרות התנאים". הערה זו הפכה לעיקר תפארתו ולגולת הכותרת של מחקרו שלא פורסם מעולם.

חלקה השני של ההגדרה מבוסס בחלקו על ציטוט מתוך המאמר "הערת השוליים שמאחורי 'הערת שוליים'" מאת אדם (אנדרה) פרידהיים. אתר "יקום תרבות" - הזירה המקוונת לתרבות עברית.
<https://www.yekum.org/2012/02/הערת-השוליים-שמאחורי-הערת-שוליים/>

האב, הבן ורוח כתבי הקודש

"הערת שוליים" הוא סיפורם של אב ובן, שניהם פרופסורים לתלמוד באוניברסיטה העברית, אך תהום פעורה ביניהם: האב, אליעזר שקולניק, ממשיך לאחוז בשיטות המחקר המסורתיות, שאיבדו מתוקפן בתקופתנו הבתר-מודרנית (שבה אצה הדרך לחוקרים להגיע לקו הגמר בהרף-עין). בנו, אוריאל, למד להתאים את עצמו לרוח הזמן החדש: הוא מרצה מעל כל במה, ואינו מהפך בגווילים הבלים השמורים בארכיונים עבשים; הוא ידוען כריזמטי, חביבן של הבריות ושל התקשורת, פופולריזטור זריז של המקצוע, המגלגל בלשונו בקלות ובחן. בקצרה, אוריאל שקולניק נהנה מכל העולמות: הוא גם "גיבור תרבות", החי חיי שעה, אך גם זוכה לחיבוקו של הממסד האקדמי, שמינהו חבר באקדמיה הלאומית למדעים.

שקולניק האב הפך בחייו למת-חי, לאחר שמחקרו, שעל פיתוחו עמל שנים, ירד לטמיון בעקבות גילוי בהיסח-הדעת של ספר עתיק-יומין (גילהו ידידו-יריבו פרופ' יהודה גרוסמן), אשר ייתר את תגליתו והפכה עוד בטרם יצאה לאוויר העולם ל"צמח בל יעשה קמח". דווקא לאחר האירוע הטראומטי הפך גרוסמן לאויבו המר של אליעזר שקולניק, והחל מוציא את דיבתו רעה. נוכחותו של המלומד הנגזל הפכה מזכרת עוון לאותו חוקר זריז שזכה בכתרי-תהילה לאחר שינק את אוננו מן הצמח הפונדקאי הגווע.

שקולניק האב חי חיים כבויים ושפופים: לא זו בלבד שפרי עמלו נגזל ממנו, אלא שמי שנישל אותו מתגליתו קם עליו וביקש למחוק את שמו מספר החיים. מפי ההיסטוריון מיכאל הר-סגור שמעתי פעם אבחנה, שנתחווה לו לדבריו מתוך התבוננותו בגיבורי ההיסטוריה ובעמיתיו באקדמיה: ככל שאדם מזדקן ותאוותיו הליבידינליות שוככות, תאוה אחת רק הולכת ומתגברת, והיא תאוות הכבוד. ואכן, אפילו נציב-מלח כדוגמת אליעזר שקולניק מתעורר לחיים חדשים. איך יספר לו בנו שההודעה על זכייתו בפרס ישראל בטעות יסודה?! הבן מחליט לעשות כל דבר ובלבד שהידיעה על הטעות לא תגיע לאוזני אביו ותקצר את חייו. הבן נוטל על עצמו את תפקיד האב, ומגן בכל מאודו על אביו התם והנכלם.

אפשר לראות בסיפורם של אליעזר ואוריאל שקולניק סיפור של אב ובן במתכונת ספר בראשית, אך אפשר גם לראות בו את שני צדיה של דמות פטריארכלית אחת. דמותו של יעקב אבינו ששינה את אופיו ואת אורח חייו, והפך ל"ישראל". באלפיים שנות גולה ביצר העם את קיומו על תלמוד-תורה תוך הסתגרות מוחלטת בד' אמות של רוחניות צרופה והיצמדות לאות המתה. האב הוא "יעקב יושב אוהלים" - מורה העושה את מלאכתו הרחק מאור הזרקורים. את התואר "יושב אוהלים" תרגם אונקלוס כ"משמש בבית אולפנא", כלומר למדן, או מלמד; ואכן, השם "שקולניק", שמקורו במילה היוונית "אסכולה" (שהפכה באנגלית ל-school), מעיד על היות האב נצר למשפחת למדנים ומלמדים. בנו אוריאל, לעומת זאת, הוא "ישראל" - יהודי חדש, זקוף קומה וגו, המטפח את גופו הגברי והשרירי. במונחי ניטשה אליעזר שקולניק הוא הבראיסט - סגפן, קודר, עקשן, קפדן ומחמיר עם עצמו. בנו אוריאל הוא הלניסט, נהנתן המטפח את תרבות הגוף, ואינו מתנזר מהנאות העולם הזה. ואולם, לשם ניפוץ הסטראוטיפ, דווקא הבן "ההלניסט" חובש כיפה על ראשו, ואילו האב "ההבראיסט" הולך בגילוי ראש.

מתוך המאמר "האב, הבן ורוח כתבי הקודש - הערות לסרט 'הערת שוליים'", מאת פרופ' זיוה שמיר, מאזנים, אוגוסט 2011, עמ' 4-7.

העברה היא תופעה בפסיכותרפיה המאופיינת בהפניה בלתי-מודעת של רגשות מאדם אחד לאדם אחר, לרוב, משתמשים במושג זה בתוך קשר טיפולי כהעתקת יחס רגשי מודחק שחש המטופל כלפי אדם משמעותי בעברו - אל המטפל. **העברה בין-דורית** היא תופעה המתייחסת למעבר של תכנים נפשיים, כמו חוויות, דפוסי התנהגות וטראומות לא מעובדות ופתולוגיות (חרדות, חולי, רמות לחץ וכו') בין הורים לילדיהם. כמו כן, תכנים רגשיים, לעיתים אינם מודעים ודפוסי הורות המשתחזרים מדור לדור. אדם שחווה התנהגות מסוימת או סגנון יחסים כלשהו עם הוריו, נוטה במסגרת יחסיו עם ילדיו לשחזר את אותה התנהגות. ילדותו של אדם משפיעה על ההתנהגות שלו, על תפיסות העולם שלו, על האופן בו הוא חווה את העולם, על האופן בו הוא יוצר קשר עם אחרים, וגם על האופן בו הוא יוצר קשר עם ילדיו. דפוסי התנהגות אלו, בין אם הם חיוביים או שליליים, רצויים או לא רצויים, מוטבעים באדם, וקשה להימנע מלחזור עליהם בקשר עם הילדים. מיכל הסל-קומורניק, פסיכולוגית קלינית ומדריכה בפסיכותרפיה תיארה את התהליך כך: "כשמתרחשת העברה בין-דורית, הילד משמש כמיכל לכאבים ולחרדות של ההורה", "לעיתים קרובות יש טראומה שנוכחת בנפש ההורה, ונותרת שם כמעין מערת קבורה נסתרת, כי ההורה לא עיכל את מה שקרה לו בילדותו".

מבוסס על מאמרים ומחקרים שונים שפורסמו בכתבי עת אקדמיים

דור המחזאית

כשצפיתי לראשונה בסרטו הנפלא של יוסף סידר בשנת 2011, הרגשתי מיד שמדובר ביצירה שונה וחשובה בנוף הקולנוע הישראלי, יצירה שהשאירה עלי חותם וליוותה אותי במשך שנים. הסיבה שבגללה בחרתי לעבד את "הערת שוליים" לתיאטרון, מעבר לעובדה שהסרט מבריק וראוי, קשורה לדרמה המשפחתית הטעונה העומדת במרכזו ולאירוע המחולל שמאיים לפרק את הסטטוס-קוו השברירי. זיהיתי את הפוטנציאל של המדיה התיאטרונית לצלול לעומקו של הקונפליקט המשפחתי ולהאיר אותו בדרכים חדשות שיעניקו ערך מוסף ליצירה.

היעדר מבע-קולנועי - אתגר והזדמנות

לאור העובדה שסרטו של סידר עשיר מאוד באלמנטים של מבע-קולנועי ומסתמך עליהם לא מעט על מנת לקדם את העלילה, לייצר רגש ולהעביר את העולם הפנימי של הדמויות, ידעתי שהעיבוד הבימתי יצטרך "לפצות" על היעדר אותם אלמנטים קולנועיים על ידי מציאת פתרונות דרמטיים-בימתיים. בעוד שבקולנוע ניתן למעט בדיאלוגים ולספר סיפור בעזרת שימוש חכם בעריכה ובקלוז-אפים, על במת התיאטרון הדיאלוגים, הטעונים בסאבטקסט, הכרחיים כדי להעביר רגשות ויחסים. לשם כך כתבתי סצנות חדשות שאינן מופיעות בתסריט המקורי ומטרתן לצלול לעומקה של הדרמה המשפחתית ולפתח את מערכות היחסים הטעונות בין הדמויות. הרשיתי לעצמי להתרחק מהסרט במקומות מסוימים על מנת לפתח את הדמויות הנשיות במחזה ולהאיר בזרקור את נושא העברה הבין-דורית שעניין אותי להעמיק בו.

דמויות נשיות
הסרט עוסק באופן מובהק בעולמם של הגברים, ולרעיות (יהודית, אשתו של אליעזר, ודקלה, אשתו של אוריאל) תפקיד מצומצם יותר. בעיבוד הבימתי ראיתי הזדמנות לפתח ולהעמיק את הדמויות הנשיות, להבין מי הן, מה עמדתן אל מול הקונפליקט המשפחתי רב-השנים בין אב ובנו, ואלו מחירים הן נאלצו ונאלצות לשלם כתוצאה מחיים לצידם של הגברים הללו.

העברה בין-דורית

בסרטו של סידר יש עיסוק משני ביחסים שבין אוריאל שקולניק לבנו המתבגר, צעיר חסר מוטיבציה שאינו מוצא את מקומו בחיים. בעיבוד הבימתי בחרתי לפתח את הטרגדיה של ההעברה הבין-דורית ולתת לה יותר מקום על הבמה משניתן לה בגרסה הקולנועית. החלטתי להפוך את דמות הבן המתבגר לדמותה של נערה מתבגרת (דבורי) שהולכת בדרך שונה מאוד מזו של אביה, ולהראות כיצד מבלי לשים לב, ומבלי באמת לשלוט בכך, אוריאל למעשה חוזר עם בתו על אותן הטעויות שעשה איתו אביו, אם לא חמורות מהן - וכך ההיסטוריה חוזרת על עצמה. בסופו של דבר, כל עיבוד של סרט להצגה מוליד יצירה חדשה, וגם כאן נולדה לה יצירה המציעה פרספקטיבה חדשה על יצירתו המקורית והמופלאה של סידר. אני אסירת תודה ליוסף סידר על האפשרות לעסוק בחומרים כל כך דרמטיים ומשובחים. למשה קפטן, הבמאי והדרמטורג הנפלא של ההצגה. ולכל צוות ההנהלה, העובדים, היוצרים והשחקנים שבזכותם המחזה שכתבתי קם לתחייה על הבמה מידי ערב.

נגה אשכנזי

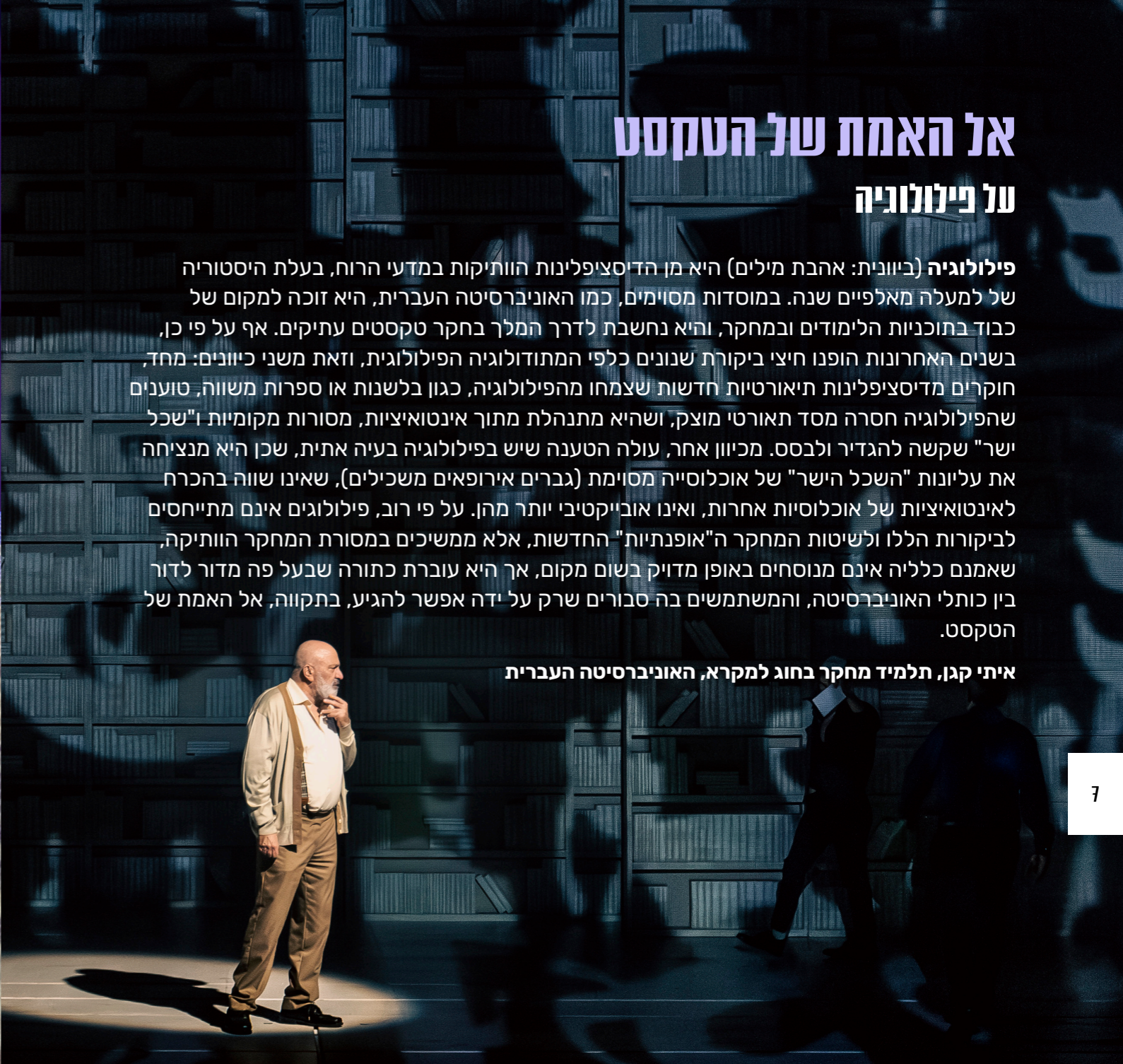

אל האמת של הטקסט

על פילולוגיה

פילולוגיה (ביוונית: אהבת מילים) היא מן הדיסציפלינות הוותיקות במדעי הרוח, בעלת היסטוריה של למעלה מאלפיים שנה. במוסדות מסוימים, כמו האוניברסיטה העברית, היא זוכה למקום של כבוד בתוכניות הלימודים ובמחקר, והיא נחשבת לדרך המלך בחקר טקסטים עתיקים. אף על פי כן, בשנים האחרונות הופנו חיצו ביקורת שנונים כלפי המתודולוגיה הפילולוגית, וזאת משני כיוונים: מחד, חוקרים מדיסציפלינות תיאורטיות חדשות שצמחו מהפילולוגיה, כגון בלשנות או ספרות משווה, טוענים שהפילולוגיה חסרה מסד תאורטי מוצק, ושהיא מתנהלת מתוך אינטואיציות, מסורות מקומיות ו"שכל ישר" שקשה להגדיר ולבסס. מכיוון אחר, עולה הטענה שיש בפילולוגיה בעיה אתית, שכן היא מנציחה את עליונות "השכל הישר" של אוכלוסייה מסוימת (גברים אירופאים משכילים), שאינו שווה בהכרח לאינטואיציות של אוכלוסיות אחרות, ואינו אובייקטיבי יותר מהן. על פי רוב, פילולוגים אינם מתייחסים לביקורת הללו ולשיטות המחקר ה"אופנתיות" החדשות, אלא ממשיכים במסורת המחקר הוותיקה, שאמנם כלליה אינם מנוסחים באופן מדויק בשום מקום, אך היא עוברת כתורה שבעל פה מדור לדור בין כותלי האוניברסיטה, והמשתמשים בה סבורים שרק על ידה אפשר להגיע, בתקווה, אל האמת של הטקסט.

איתי קגן, תלמיד מחקר בחוג למקרא, האוניברסיטה העברית

8

7

אבות וילדים זוני "פרס ישראל" עצמאותו של עמנו תלויה בעוצמתו הרוחנית...

"מתן פרסי ישראל ביום העצמאות בא להדגיש את הקשר הפנימי האורגני בין עצמאות מדינית ובין עצמאות רוחנית. קביעת הטקס ביום העצמאות באה להזכיר לעם חזור והזכר כי עצמאותו של עמנו תלויה בעוצמתו הרוחנית ואין עוצמה רוחנית לעם אם אין העם שוקד על עצמיותו."

בן ציון דינור, יוזם הפרס

מאז חולק לראשונה, בשנת 1953, הוענק פרס ישראל גם לזוכים בני אותה משפחה, ביניהם הורים וילדיהם:

דב כרמי (אדריכלות, 1957), **רם כרמי** (אדריכלות, 2002) ו**עדה כרמי-מלמד** (אדריכלות, 2007)

יעקב בן-תור (מדעי החיים, 1955) ו**אמנון בן-תור** (חקר הגאוגרפיה, 2019)

יהושע ברטונוב (תיאטרון, 1959) ו**דבורה ברטונוב** (אמנות הבד והבימה, 1991)

אהרן הראל-פיש (חקר הספרות הכללית, 2000) ו**דוד הראל** (מדעי המחשב, 2004)

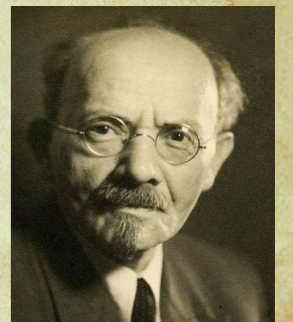
הרב עובדיה יוסף (ספרות תורנית, 1970), **עדינה בר-שלום** (מפעל חיים, 2014) ו**הרב יצחק יוסף** (ספרות תורנית, 2024)

יעקב לויצקי (מדעים מדויקים, 1953) ו**אלכסנדר לויצקי** (מדעי החיים, 1990)

מי אתה פרופ' יונה נפתלי פיינשטיין?

על יעקב נחום הלוי אפשטיין, ההשואה לזמות מורו ודנו של פרופ' אליעזר שקולניק

יעקב נחום הלוי אפשטיין נולד בבֶּרְקֶט שבליטא בשנת 1878 ונחשב ל"אבי המדע התלמודי המדויק". אחד מגדולי חוקרי התלמוד, הספרות הרבנית והפילולוגיה העברית והשמית. כבר בילדותו התמסר למחקר. למד בבית המדרש לרבנים בווינה. את לימודי הדוקטורט סיים באוניברסיטת ברן בשווייץ. כיהן כראש החוג לתלמוד באוניברסיטת העברית מיום היווסדו של המכון למדעי היהדות בשנת תרפ"ה (1925) ועד פטירתו. העמיד דור שלם של חוקרים ועוסקים במדע התלמודי וסלל דרכים חדשות בלימוד מכמניה של התורה שבעל פה. בפרסומיו נפגשו שני עולמות, עולמו של הלמדן החרדי מבֶּרְקֶט ועולמו של איש המדע, חניך אוניברסיטה. יזם וערך את "התרביץ", כתב עת מדעי במדעי היהדות, הנחשב לאחד החשובים בתחומו. ב-1948 זכה בפרס ביאליק לחכמת ישראל על "מבוא לנוסח המשנה". הלך לעולמו בשנת 1952. נקבר בבית הקברות סנהדריה בירושלים.

מתוך דברים לזכרו.

הבימה
התיאטרון הלאומי

הערת שוליים

קופות: 03-6295555 | הבימה התיאטרון הלאומי | תלמידים ונוער: 03-5266744 | רכישת הצגות חוץ: 03-5266714 | www.habima.co.il | כרטיסים לקבוצות: 03-5266300